

Ивана Палибрк

Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

О ПРЕВОДУ СЛОБОДНОГ НЕУПРАВНОГ ГОВОРА У РОМАНИМА ГОСПОЋА ДАЛОВЕЈ И КА СВЕТИОНИКУ

Слободни неуправни говор, као комбинација приповедачевог и јунаковог гласа, често се проучава и описује у наратологији. Ми ћемо се овде, међутим, осврнути на формалну страну слободног неуправног говора, односно на контекстуалне, семантичке, синтаксичке и лексичке показатеље који могу отежати разумевање, а самим тим и довести до проблема у превођењу. У раду желимо показати колико су и како наведени индикатори утицали на превод романа *Госпођа Даловеј* и *Ка светионику* на српски језик.

Кључне речи: слободни неуправни говор, превођење, дијалог, ауторски говор, полифоничност

1. Увод

Слободни неуправни говор деценијама је у жижи интересовања, како наратологије, тако и лингвистике. Бројни су аутори изучавали и описивали ову врсту дијалога, говора, наративне технике и углавном се сви слажу у следећем: СНГ се често, због одсуства чврстих формалних маркера, тешко препознаје. Лакшем препознавању не помажу ни бројни термини који се у литератури могу наћи да означе исто: „доживљени говор“, неправи управни говор, *erlebte Rede*, *le style indirect libre*, *free indirect discourse/speech/style* или *narrated monologue*. Овај поступак је популаран у савременој књижевности и оно што је интересантно јесте проблем који се јавља при превођењу услед специфичности СНГ-а које могу отежати разумевање, а које ћемо навести у раду.

1.1 *Зашто* Госпођа Даловеј и Ка светионику?

Према Бахтину језик је у основи дијалошки. У својој књижевној теорији он полази управо од дијалошке природе језика. Дијалогичност заправо подразумева непрекидно сукобљавање и укрштање

различитих тачки гледишта. Тако схваћено и монолог је у основи дијалог – дијалог са самим собом, али дијалог без реплике. По речима Лоца Бахтинова терорија романа зависи од дистинкције између монолошког и дијалогског дискурса. Роману је као књижевној форми својствена „оркестрација“ различитих дискурса одабраних из писаног или усменог језика; инхерентно је дијалогски (Перовић, 1999: 17), Или, како то износи Бахтин:

Могућности уједирене различитих дискурса у једном делу, са свим њиховим могућностима без свођења на заједнички именилац – то је једна од најфундаменталнијих карактеристика прозе. [...] За прозно стваралоца свет је јун шућих речи међу којима се мора оријентисати и чије значењске карактеристике мора умети да веома пажљиво чује и сачува. Мора их увести у план социјалног дискурса, али ипак да план не буде нарушен (Перовић, 1999: 101).

Различити ставови аутора, јунака и приповедача (који је или лик или сам аутор) који се преплићу основа су за оно што Бахтин, проучавајући прозу Достојевског, назива „полифоничним“ романом који представља двогласни или двооријентисани дискурс. Таквима би се могли схватити романи *Госпођа Даловеј* и *Ка светионику*. У вези са романом *Госпођа Даловеј* Поповић у речнику наводи такозвани „индиректни монолог“ којим „свезнајући приповедач“ представља неизговорену материју као да је директан продукт свести самог лика, али је у исто време и коментарише и допуњује описима (Поповић, 2007: 762). На основу овога могло би се помислити да ли је индиректни монолог друга врста дијалога, а заправо је реч о СНГ-у којим се преносе мисли јунака.

У роману *Госпођа Даловеј* ауторски говор нестаје већ у другој реченици. Овде можемо говорити о минимуму нараторске дескрипције и ауторског коментара (Перовић, 1999: 106). Ипак, гласови ликова не замењују ауторски глас у потпуности. Вирџинија Вулф подсећа читаоца на своје присуство интервенцијама попут „помисли Клариса“, „чинио му се“, итд. Овакви индикатори ауторске организације и начина излагања мисли показују степен контроле коју наратор има у тексту. СНГ је тачка у којој се сусрећу наратор и лик. Самим тим овај поступак доприноси објективизацији приказане реалности. По речима Кристала, на овај начин такође се доприноси брзини и економичности наративног тока (Кристал, 1996: 77).

У изабраним романима (као и осталим романима „тока свести“) могу се наћи бројни примери овог говора. О самим романима, као и примерима из истих доста тога је написано. Овде се,

међутим, проверава да ли су се и на који начин наши преводиоци „изборили“ са СНГ-ом.

2. О слободом неуправном говору у литератури

У књизи *How Does It Feel? Point of View in Translation* аутор наводи да је *le style indirect libre* форма или стилистички поступак настао у тражењу средстава за изражавање унутрашњег живота ликова романа. Име му је дао и први га идентификовао Шарл Баји, који наводи да у поређењу са управним говором СНГ нема везника субординације, а често ни глагола који уводе неуправни говор, чувају се питања и узвици, интонација и субјективна перспектива лика. По њему, СНГ је мешавина директног и индиректног говора, а име које је изабрао показује његов став да је овај говор синтаксички ближи неуправном говору. Даље се наводе Мекхејл, Лич, Шорт и Кон (користи појам *narrated monologue*) који се слажу у томе да традиционална граматика није довољна да се опише ова врста дијалога, већ да постоје контекстуални, семантички, синтаксички и лексички показатељи, понекад комбинација свих, који могу отежати разумевање (Bosseaux, 2007: 55-58).

У *Речнику књижевних термина* можемо наћи да је СНГ комбинација јунаковог и приповедачевог гласа. Иако исказан у трећем лицу, карактерише га „одсуство уобичајених индикатора који указују да је уведен говор јунака“. И овде се напомиње да СНГ није лако препознати јер „не постоји никакво недвосмислено граматичко својство на основу ког би се он могао издвојити“. Аутор наводи да се јављају други показатељи, као на пример лексика карактеристична за неки лик. (Поповић, 2007: 154)

Код Кристала налазимо да је СНГ суптилнији начин представљања говора, у којем се изоставља неуправна клауза, али се остале конвенције индиректног говора чувају. Ликови једноставно ступају у интеракцију без назграпне примене учесталих фраза „рече Х...рече Y“ (Кристал, 1996: 77).

2.2 Карактеристике СНГ-а

У *Речнику наратологије* (Prince, 2003: 35) налазимо следеће карактеристике СНГ-а: нема субординације и најчешће изостаје глагол који уводи неуправни говор, а, ако постоји, не чини структуру СНГ-а и одвојен је зарезом. У енглеском имамо слагање времена, тако да су за ову врсту говора карактеристична прошла времена, која се могу односити на садашњост и будућност. Јављају се деик-

тички елементи, као „сад“, „овде“, „ово“ са глаголима у прошлом времену. За разлику од неуправног говора у ком нема инверзије у питањима, овде се она јавља као у управном говору. Заменице су најчешће у трећем лицу. Узвици, изрази субјективне оцене и емотивни елементи остају непромењени, док се у НГ-у или парафразирају или не преносе. Није могућ императив. Дакле, СНГ има карактеристике и једног и другог говора, али се не може лингвистички извести из управног или неуправног говора, односно не може се дефинисати у стриктно граматичком смислу, јер и најјаснији маркери – времена и деиктички елементи у спацио-темпоралном оквиру лика нису увек и јединствени показатељи. Даље се наводи да СНГ представља функцију контекстуалних одлика, тј. да лингвистички критеријуми нису понекад довољни за препознавање овог говора и да се тада мора обратити пажња на контекст. То је оно на чему инсистира и Бахтин. Он наводи да се и синтаксички и концептуални, прагматички аспекти морају узети у обзир. Ако би се СНГ дефинисао само на основу граматичких својстава, онда имамо само говор аутора; ако се дефинише на основу концептуалних, само говор јунака. То није прихватљиво, јер се тако игнорише дијалогска, односно двогласна природа исказа (Бахтин, 1980: 139 – 186).

Према Ветеру главни проблем у интерпретацији овакве врсте дијалога је његова двосмисленост: може се схватити као преношење мисли једног од ликова или као ауторски коментар претходно изнетих догађаја или чињеница. Односи између управног, неуправног и слободног неуправног говора нису најјаснији и последњи се одупире било каквом опису у синтаксичком смислу. И Ветер закључује да једине показатеље у интерпретацији СНГ-а пружа контекст. Уколико на основу контекста не можемо утврдити да ли речи припадају аутору, приписаћемо их лику (зато је „слободни“ индиректни говор) и обрнуто. Двосмислене су оне реченице које се могу приписати обома (мада не истовремено), али оне су ређе. (Vetters, 1994: 220)

3. Превођење СНГ-а

Што се тиче анализе превода, најпре ћемо се осврнути на већ поменуту књигу *How Does It Feel? Point of View in Translation*, у којој аутор обрађује превод СНГ-а са енглеског на француски, сматрајући да је такав превод вредан проучавања, с обзиром на мешану форму ове врсте дијалога. Басау посматра различите технике преводилаца, односно евентуална одступања од оригинала, на нивоу деиксе, модалности и транспозиције времена. Мишљења је да превођење

није само пука репродукција оригинала, да је у том двогласју ипак присутан још један глас – глас самог преводиоца. То његово присуство читава се кроз лингвистичке изборе, јер бирајући између дијалога који је више или мање директан од оригинала, преводилац може довести до губљења једног од „гласова“ (Bosseaux, 2007: 59-100).

Ми ћемо у примерима приказати СНГ у енглеском језику, а затим и његове преводне еквиваленте уз осврт на слагање времена, деиктичке изразе и емотивно-експресивну лексику. Упоредићемо да ли је превод близак наратолошкој структури, као и да ли се и који проблеми могу јавити при превођењу овакве врсте текста.

3.1 Примери

У следећем примеру из романа *Госпођа Даловеј* имамо слагање времена, односно облик плусквамперфекта *had reached* у значењу блиске прошлости, о којој нам говори и фраза *last night*, која овде није промењена у *the night before*, како би иначе било да се радило о правом неуправном говору. Будуће време модалног глагола *мораћу* (*will have to*) исказано је прошлим временом *would have to*. Овде уједно имамо и пример упитне реченице у којој се јавља инверзија субјекта и помоћног глагола, што је опет немогуће у неуправном говору.

1. *He had only reached town last night, he said; would have to go down to the country at once; and how was everything, how was everybody – Richard? Elizabeth?*(2005: 153)

Тек синоћ је доишао, рече; сместиа ће мораћу да крене за унушрашњоси; али шиа има ново, како су остали – Ричард, Елизабети? (2004: 43)

У другом примеру скрећемо пажњу на још један начин препознавања СНГ-а, односно разлучивања чије су речи у питању. Овде је акценат на контексту. Лексика је маркирана и на основу подвучених фраза јасно се могу препознати речи јунака Септимуса Ворена Смита. Овде је у питању перфект, у преводу „враћен“ у презент. Јављају се и упитне реченице у инверзији, што опет показује да се не ради о обичном неуправном говору. Додуше, могло би се помислити да је у питању монолог, јер се не ради говору јунака, већ о његовим мислима. Ипак, треће лице као индикатор поништава такву идеју (осим ако не инсистирамо на разлици говор, односно изговорене речи – мисли, и онда би се ово схватало као индиректни монолог).

2. *Heaven was divinely merciful, infinitely benignant. It spared him, pardoned his weakness. But what was the scientific explanation (for one must be scientific above all things)? Why could he see through bodies, see into the future, when dogs will become men? It was the heat wave presumably, operating upon a brain made sensitive by eons of evolution. Scientifically speaking, the flesh was melted off the world. His body was macerated until only the nerve fibres were left. It was spread like a veil upon a rock.* (2005:172)

Небо је божански милостиво, бескрајно благодаклоно. Поштешедело га је, ошросишло му његову слабости. Али како научно објаснити (јер изнад свега треба бити научан)? Зашто он што може да види кроз тела, да сагледа будућности, да предвиди кад ће пси постати људи? Можда што поилоитни шалас делује на мозак који су еони еволуције учинили осетљивим. Научно говорећи, месо се растапа. Његово се тело размекшало, док нису преостала само влакна живаца. И раширило се као veo по сцени. (2004: 71)

У примеру 3 из романа *Ка светионику* имамо деиктичко *сад* са прошлим временом. Поред упитних реченица и слагања времена, као и у претходним примерима, такође се јављају узвик и прилози *заиста* и *probably* – *вероватно* (који је у преводу изостављен, а битан је за дистинкцију СНГ-а), као показатељи емотивно-експресивне лексике, односно лексике субјективне оцене, несвојствене наратору. Деиктичко *that woman* би, да се ради о неуправном говору, у преводу требало да гласи *од ове жене* (односно из дисталног би се променило у проксимално). Могу се приметити синтаксичке промене у преводу, које су подвучене. Ипак, експресивни план је очуван.

3. [...] *Had he money enough to buy tobacco? Did he have to ask her for it? half a crown? eighteen-pence? Oh, she could not bear to think of the little indignities she made him suffer. And always now (why, she could not guess, except that it came probably from that woman somehow) he shrank from her. He never told her anything. But what more could she have done? There was a sunny room given up to him. The children were good to him. Never did she show a sign of not wanting him. She went out of her way indeed to be friendly.* [...] (2005: 282)

[...] *Да ли има довољно новца да купи дувана? Да ли мора да тражи од ње? Пола круне? Шилинг и по? Ох, она не може да подноси мисао на ситне увреде које он прџи од ње. И сада (зашто, она не може да догоди, осим ако што не долази од оне жене некако) он увек узмиче од ње. Никад јој ништа не говори. Али шта би више могла да учини? Добио је сунчану собу. Деца су добра према њему. Она никад не показује знака да га не жели. Превазилази себе, заиста, у пријатељском ошхођењу.* [...] (2004: 46)

У следећем примеру подвучена је реч *нешџио*, јер се понавља више пута, што такође може бити показатељ да се не ради о ауторском говору. Подебљане речи представљају изразе субјективне оцене.

4. *There was in Lily a thread of something; a flare of something; something of her own which Mrs. Ramsay liked very much indeed, but no man would, she feared. Obviously not, unless it were a much older man, like William Bankes. But then he cared, well, Mrs. Ramsay sometimes thought that he cared, since his wife's death, perhaps for her. He was not 'in love' of course; it was one of those unclassified affections of which there are no many. Oh, but nonsense, she thought; William must marry Lily. (2005:322)*

Посџиоји код Лили ниџи *нечеџа*; *иламен нечеџа*; *нешџио* њено соџсџивено, *шџио* се *џђи* Ремзи *заусџиа* мноџо *доџаа*, али ниједном мушкарџу, *нажалосџи*. *Очиџледно, не*, сем ако није неки мноџо *сџарији* човек, као Вилијам Бенкс. Али онда он мари, *џа*, *џђа* Рамзи је *честџо* мислила да од смрџи своје жене он *можда* мари за њу. Он није „заљубљен“, *наравно*; *шџо* је једна од оних неодређених *наклоносџи* којих има *шџако* мноџо. *Ох, али џлуџосџи*, *џомисли* она: Вилијам се *мора* ожениџи са Лили. (2004: 111)

Оно што може да представља проблем у разумевању оригинала, самим тим и у преводу јесу честе промене перспективе – са јунака на наратора и обрнуто, које појачавају и наглашавају динамику јунакових мисли. Делови који су подвучени представљају унутрашњи монолог односно унутрашњи дијалог, остало представља СНГ. У оригиналу СНГ је представљен прошлим временом, док је у унутрашњем монологу презент; у преводу оба су у презенту, једино је разлика у лицу. Наративна структура видљива је у оба случаја. Глаголи који уводе говор (и нису саставни део СНГ-а) се, међутим, разликују. Имамо перфекте несвршеног вида и два аориста. Шта се овим постиже – управо динамика која у српском не може да се исказе у оквиру СНГ-а и монолога (јер су оба у презенту).

5. *Stop! Stop! he wanted to cry. For he was not old; his life was not over; not by any means. He was only just past fifty. Shall I tell her, he thought, or not? He would like to make a clean breast of all. But she is too cold, he thought; sewing, with her scissors; Daisy would look ordinary beside Clarissa. And she would think me a failure, which I am in their sense, he thought; in the Dalloways' sense. Oh, yes, he had no doubt about that; he was a failure, compared with all this- the inlaid table, [...] -he was a failure! (2005: 154)*

Досџа! *Досџа!* хтео је да узвикне. Јер он није *сџар*; његов *живоџи* још није *џрошао*; никако не. Тек је *џретџурио* *џедесетџу*. *Да јој шџо* кажем, *џомисли*, *или не?* *Хџео* би да јој *исџрича* све *шџио* му је на *души*. *Али*

она је сувише хладна, размишљао је, док њу кроји својим макама: Деизи би изгледала сасвим просто поред ње. А Клариса би мислила да сам промашен човек, што ја јесам по њиховом схваћању, помисли, по схваћању Даловејових. О, да, он у то није нимало сумњао; он је промашен човек у поређењу са свим њим стварима – столом у интарзијама, [...] - промашен је човек! (2004: 46)

4. Закључак

На примерима смо могли видети да су преводиоци очували, односно остали блиски наративној структури. Тешко препознатљив СНГ у овим преводима ипак је „савладан“. У преводима нема знатних одступања од синтаксичке и лексичке структуре оригинала, те је тиме сачувана „полифоничност“ романа. Очувана је и експресивна функција. Међутим, не могу све заслуге припасти преводиоцима. Мора се поменути техничко умеће писца, јер се монолог и СНГ у овим романима Вирџиније Вулф често лако препознају, односно постоје недвосмислени индикатори и једног и другог. Једно од основних начела превођења јесте да превод буде веран. То је све што се захтева, али управо ту лежи проблем. Да завршимо речима Bosseaux – свако превођење „оштећује“, али то је ипак „нужно зло.“ (Bosseaux, 2007: 68)

Извори

- 1) Вулф 2005: V. Woolf, *Mrs Dalloway*, Hertfordshire: Wordsworth Editions
- 2) Вулф 2004: В. Вулф, *Госпођа Даловеј*, Београд: Народна књига
- 3) Вулф 2004: В. Вулф, *Ка свеишонику*, Београд: НОВОСТИ АД

Литература

- Бахтин 1980: М. Бахтин, *Марксизам и филозофија језика*. Београд: Нолит.
- Ветерс 1994: С. Veters, *Tense and Aspect in Discourse*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Басау 2007: С. Bosseaux, *How Does It Feel? Point of View in Translation*. New York: Rodopi.
- Катнић-Бакаршић 1999: М. Катнић-Бакаршић, *Лингвистичка стилистика*. Будимпешта: Open Society.
- Institute Center For Publishing Development Electronic Publishing Program.
- Кристал 1996: Д. Кристал, *Кембричка енциклопедија језика*. Београд: Нолит.

- Лоц 1999: Д. Лоц, Послије Бахтина, у: *Како укрџиџиџи џексџи*, приредила Славица Перовић. Подгорица: Октоих.
- Лоц 1999: Д. Лоц, Дијалог у модерном роману, у: *Како укрџиџиџи џексџи*, приредила Славица Перовић. Подгорица: Октоих.
- Поповић 2007: Т. Поповић, *Речник књижевних џермина*. Београд: Логос Арт.
- Принц 2003: G. Prince, *A Dictionary of Narratology*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Стивенсон 1992: R. Stevenson, *Modern Fiction: An Introduction*. Lexington: University Press of Kentucky.
- Херман, Вервах 2001: L. Herman, B. Vervaeck, *A Handbook of Narrative Analysis*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Хлебџ 1989: Б. Хлебџ, Општа начџа превођења. Београд: Научна књи-га.

Ivana Palibrk

ON TRANSLATING FREE INDIRECT SPEECH IN THE NOVELS *MRS. DALLOWAY AND TO THE LIGHTHOUSE*

Summary

This paper presents the features of free indirect discourse and the specific nature of FID itself. We deal with the contextual, semantic, syntactic and lexical indicators which may lead to misinterpretation and thus cause various problems in translating. The excerpts from the novels *Mrs Dalloway* and *To the Lighthouse* are compared to its Serbian translations in order to examine the translators' means of overcoming the difficulties related to FID.

Прихваћено за џијамџу новембра 2009.